

Христина ГАВРИЛЮК,
м. Дрогобич

ДЖЕРЕЛОЦЕНТРИЗМ ПОЛЬСЬКОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ ПОЕМИ «ЕНЕЇДА» ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Стаття присвячена аналізу першого повного польськомовного перекладу бурлескно-трагедійної поеми «Енеїда» І. Котляревського. Походження перекладача істотною мірою визначає основні перекладознавчі принципи та домінанти його методу. Для перекладу П. Куприся характерні підкреслена «українськість» сюжету та образів, адекватність та точність перекладених змістових і смислових структур, чітке дотримання композиційної побудови.

Ключові слова: переклад, джерелоцентричний підхід, смислова адекватність, мова оригіналу, мова перекладу, реалії, антропонім.

***Havrylyuk Kh. Kotliarevskyi's «Aeneid» Polish Translation Source-Oriented Approach.** The article concerns the first ever full Polish translation of «Aeneid» by I. Kotlyarevskyi. The translator's personality greatly influences basic translational techniques and dominant concepts. P. Kuprys' translation is characterized by preserving pronounced Ukrainian temper of the plot and imagery, adequacy and preciseness of sense elements, abidance by compositional structure.*

Key words: translation, source-oriented approach, sense adequacy, source language, target language, realia, anthroponym.

***Гаврилюк Х. Источникоцентризм польськомовного перекладу поеми «Энеида» Ивана Котляревского.** Статья посвящена анализу первого полного польськомовного переклада бурлескно-трагедійної поеми «Энеида» І. Котляревського. Происхождение переводчика в существенной мере определяет основные переводоведческие принципы и доминанты его метода. Для перевода П. Куприся характерны подчеркнутая «украинскость» сюжета и образов, адекватность и точность переведенных содержательных и смысловых структур, четкое соблюдение композиционного построения.*

Ключевые слова: перевод, источникоцентричный подход, смысловая адекватность, язык оригинала, язык перевода, реалии, антропоним.

Постановка проблеми. Незважаючи на непривабливий ярлик трагедійної переробки, варіації на тему Вергілієвої поеми, «Енеїда» Івана Котляревського дедалі міцніше утверджується в когорті шедеврів української літературної класики. Не в останню чергу сприяють цьому

перекладознавчі зацікавлення твором. Вони не тільки підносять його мистецьку цінність, а й виконують надзвичайно важливу функцію в контексті паралельного функціонування різних національних літератур, відкриваючи їх одна для одної, запобігаючи статичності художнього мислення та посилюючи взаємовпливи і спільне збагачення літератур як формантів світової культурної спадщини. Поява перекладу того чи іншого твору, особливо у сучасний швидкоплинний час, є явищем непересічним, адже засвідчує, що твір цей відбувся, ствердився як літературно значиме явище. З іншого боку, в добу, коли масова література здобуває все більшу популярність у читача, а отже, і перекладацькі пріоритети, поява перекладів «Енеїди», твору класичного, іноземними мовами є новим етапом у розвитку самого оригіналу, апробацією актуальності його ідей та проблематики. Можна із цілковитою впевненістю сказати, що зараз українська «Енеїда» отримала друге дихання, адже через понад двісті років з часу появи друком першої частини твору у 1798 році, з невеликою різницею в часі поема вийшла повним обсягом кількома європейськими іноземними мовами.

Аналіз досліджень. Дана стаття є продовженням перекладознавчого аналізу інших перекладів поеми і присвячена польськомовній інтерпретації «Енеїди» авторства Петра Куприся. На даний час в українському, як і польському перекладознавстві бракує системного висвітлення полімовного існування поеми загалом, та польськомовного – зокрема. Серед практичних розвідок, які беремо за основу дослідження, – аналітична передмова М. Лесіва до польськомовного видання «Енеїди», систематично-етнографічних – дослідження польського дослідника М. Юрковскі.

Мета статті полягає у двосторонньому зіставному аналізі оригіналу поеми «Енеїда» І. Котляревського та її польськомовної інтерпретації, здійсненої П. Куприсем, та передбачає спробу визначення загальної адекватності відтворення оригінальних текстових структур і окреслення домінантних рис перекладацького методу П. Куприся стосовно їхнього відтворення.

Виклад основного матеріалу. Розв'язання поставлених завдань не може відбуватися осторонь від постаті перекладача. З розуміння того, ким був перекладач, постає і розуміння вартісності перекладу. У перекладацькому світі широко побутує теза, що переклад слід виконувати з іноземної мови на рідну, адже тільки тоді перекладач отримує змогу донести засобами рідної йому мовної і культурної системи сутність твору на максимально повному та оптимально якісному рівні, а будь-який переклад, здійснений з рідної на чужу мову, хоч як би добре перекладач нею

не володів, теоретично завжди програватиме перекладу, зробленому фахівцем, представником цієї мови та культури. Отже, постать перекладача є невід'ємною від перекладу не тільки на рівні тих ціннісних орієнтирів, які той часто мимохіть закладає у нього, а й на рівні суто об'єктивного відтворення оригінальних концептів засобами чужого слова. Випадок Петра Куприся – саме Петра, а не Пйотра, як услід польським джерелам найменують перекладача автори українських рецензій – унікальний, як і більшості перекладачів «Енеїди» І. Котляревського. Унікальність ця полягає в тому, що перекладачі, здебільшого, є представниками двох культур, мовцями двох мов на практично однаковому рівні. Життя в діаспорі інтегрує їх в нову культуру. Петро Купрись, мабуть, приклад ідеального варіанту – «поляк за паспортом та українець за походженням» [3].

У доробку П. Куприся переклади творів І. Франка, Лесі Українки, а також поетів ХХ століття, зокрема О. Богачука, М. Вінграновського та ін. Найбільшим досягненням П. Куприся є, безсумнівно, повні переклади «Кобзаря» Т. Шевченка та «Енеїди» І. Котляревського польською мовою. Не дивно, що саме ці твори обирає перекладач для ознайомлення польського читача з українською літературою: «Енеїда» є виразником періоду її становлення, «Кобзар» – розквіту та самоідентифікації. Обом перекладач присвятив біля двох десятиліть наполегливої праці, ці дві монументальні за своїм значенням інтерпретації по праву можна назвати справою його життя. На жаль, обидва переклади були опубліковані по смерті перекладача у 2008 році у видавництві Люблінського католицького університету. «Як зазначив у передмові до польськомовного «Кобзаря» Михайло Лесів, досі усі польські видання Шевченка зводилися до вибраних творів поета, де різні перекладачі застосовували у перекладах різні методи (йдеться, очевидно, про переклади Флоріана Неуважного, Єжи Плесняровича та Єжи Єнджеєвича – Х. Г.). У випадку останнього видання маємо монолітну картину перекладацької інтерпретації у хронологічному порядку. Для перекладу Куприся характерний високий ступінь адекватності значень перекладу першотвору, точна передача ритміки й римування оригіналу. Пояснюється це тим, що майбутній перекладач виховувався в двомовному середовищі. Окремі його переклади відзначаються не тільки високою адекватністю значень, а й емоційною наснаженістю» [1].

Що стосується польського варіанту «Енеїди», то перше, що привертає увагу – висока точність у підборі еквівалентів, а, отже, досить висока адекватність тексту перекладу, збереження ритмічного малюнка вірша, максимальне відтворення смислових величин. Завдання зберегти кількісний склад, до прикладу, національно-специфічної лексики в українській поемі перед перекладачем не постає так гостро, як для порівняння, перед

перекладачами на англійську чи німецьку мови, що можна пояснити генеалогічною спорідненістю української та польської мов і паралельним соціально-політичним розвитком на певних історичних етапах. М. Лесів у передмові до польського видання зазначає: «Переклад «Енеїди» Котляревського є нелегким з багатьох поглядів – не тільки тому, що то твір, написаний віршем з відповідною ритмікою і римуванням, а вірші загалом складніші для перекладу, ніж проза...» [5, 11], а й через велику кількість «власних назв, взятих з грецької та латинської історії і міфології, чії фонетично-морфологічні форми в українській мовній традиції значно відрізняються від відповідних польських форм» [5, 11]. Тим не менше, на думку дослідника, переклад Куприся вдалий, бо йому «вдалося пробратися крізь той важливий, але водночас складний за мовою та змістом текст і дати йому польську версію. А треба було бути вірним змістові, де переплелися античні та суто українські теми, і заховати відповідну ритміку і римування. Часом для збереження певних епізодичних вимог у своєму перекладі він мусив позичати польській мові натуралізованих українських форм у «пограничному» стилі, а заодно радити собі якимось з численною у Котляревського народною фразеологією» [5, 17].

Характерною рисою творчої манери І. Котляревського, що яскраво проявляється в «Енеїді», є не саме лиш інтенсивне використання реалій, а створення з їхньою допомогою яскравого образу з українського побуту. Реалії, здебільшого, не розкидані по тексті, а згруповані в своєрідні кластери – так увиразнюється трагедія, а читач отримує цілісне уявлення про традиційні устої та етнокультурні особливості українського народу. Якби ж реалії були розсіпані поодинокі, навряд чи спостерігався б аналогічний комічний ефект, рівень емоційності та фольклорно-етнографічної ідентичності. Варто зауважити, що у перекладі збережено критичну більшість реалій одягу, їжі, напоїв і т.д., при тім перекладач досить вдало добирає до них відповідники з польського лексикону, створюючи аналогічну підрядкову картину. Поодинокі винятки становлять ті рядки, де кількісне збереження реалій йде врозріз із закладеною ритмікою вірша. Незважаючи на «об’єктивну буквальність», переклад П. Куприся дуже пластичний в тому сенсі, що автору вдається без особливих труднощів, наче з пластиліну, «ліпити» з польського слова копію оригіналу, дуже точний його дублікат, відтворювати його характерні особливості. Безумовною перевагою та особливістю перекладацької манери П. Куприся є те, що він не намагається пристосувати текстові структури оригіналу до норм польської мови, а, отже, дотримується джерелоцентричного методу, актуалізуючи українськість першотвору у своєму перекладі, не допускаючи його «одомашнення», що, до прикладу, добре помітно у перекладах найменувань українських народних забав:

Bandura grała wciąż «horłycię»
 Fujarka – «zuba», «metelicę»,
 «Po bałkach» dudka wywodziła;
 A skrzypce «sanżarówkę» grały» [5, 33]

При потребі перекладач вводить і окремі експлікативні елементи, націлені саме на польськомовного реципієнта:

Jedzono różne tu potrawy ...
 Prosięcą oto głowę z chrzanem
 I z makaronem na przemiany,
 Indyka sosem podlanego;
 A na zakąskę strawę naszą:
 Lemieszkę, pęczak, papkę, kaszę,
 Makowca kęsy miodowego [5, 32]

Подібних роз'яснювальних чи уточнювальних елементів у перекладі небагато. Частково це зумовлено одвічною проблемою, що постає перед перекладачем поетичної форми – балансуванням між формою та змістом твору. Поетичний переклад надзвичайно звужує можливість використання експлікації, ризикуючи перехилитися у бік переспіву. Роль основного довідника тут, як і в оригіналі, виконує своєрідний глосарій в кінці твору, щоправда, іншого автора, який дає визначення основних лексем, що можуть становити труднощі в ході читання. Глосарій є саме тією ланкою, яка встановлює зв'язок твору з максимальною кількістю потенційних читачів з урахуванням їхніх потенційних рецептивно-естетичних інтересів. Це засвідчує і той факт, що глосарії до української поеми та польського перекладу не збігаються. Тоді як українські примітки вміщують здебільшого пояснення архаїстичних чи вузьковживаних понять, то «Przepisy do tekstu tłumaczenia» М. Лесіва пояснюють ще й окремі транслітеровані з українського тексту лексичні одиниці.

Кількість реалій різних тематико-семантичних груп у поемі надзвичайно велика. Дуже точну їхню класифікацію з тлумаченням польською мовою пропонує польський славіст М. Юрковскі [4]. Одні з найбільших груп – реалії народної страви та напою – охоплюють щонайменше 100 та 40 лексичних одиниць відповідно. Така кількість матеріалу потребує детального та вузького аналізу, що є неможливим в межах цієї загально-тематичної статті. Тому для повноти уявлення про кількісний аспект відтворення вищезазначеного пласту в польськомовному перекладі подамо приблизні статистичні дані. Перекладач відтворює таке відсоткове число: з назв страв – близько 80% ($\approx$ 82 назви), напоїв – 77% із загальної кількості назв ($\approx$ 30 одиниць). При підрахунку відсотків не бралися до уваги словоформи, частота їхнього зустрінання у тексті твору, якість та адекват-

ність відтворення тощо. Підрахунок може містити похибку в межах, що не спотворюють загального співвідношення реалій у текстах оригіналу та перекладів.

Унікаючи внутрішньотекстуального адаптування твору, перекладач все ж не забуває про прагматичну функціональність його перекладу. Цікавим з даного погляду є зачин 4-ї частини поеми з допомогою славнозвісної тарабарщини Сівілли, де слова в кожному рядку перших двох строф «обмінялися» коренями і в такий спосіб утворили химерне мовне явище. П. Купрись досить несподівано роз'яснює читачеві, що це за дивомова: перші дві строфи витримано у стилі І. Котляревського – «Gdy ze trzy barszczy nie podniujesz, / To cetek smutnie zasertoczy; / I zaraz czuki pokiszkujez, / W budlądku także zażołgoce...» [5, 107], а потім, хоч і обумовивши, як і в оригіналі, що «Nie łajcie mnie za mowę taką, / Nie jam ją bowiem skomponował: / Sybillę łajcie, złą pokrakę, / To jej tak móźdżek zamusował» [5, 107], вирішує ввести у текст перекладу те, чого немає в оригінальному тексті, а саме ті ж дві строфи, тільки вже у «розшифрованому» варіанті – «Gdy ze trzy dni nie pojesz barszczu, / To serce smutek zacnie toczyć; / I zaraz kiszki swe poczujesz / W żoładku także zabolgoce»... [5, 108]. На нашу думку, це є індикатором того, що в польській бароковій літературі подібний літературний прийом не був настільки поширеним, тим паче, що така, хоч і екстравагантна, словесна мішанина, походить з простонародних джерел, бурсацьких жартів, де і прослідковується важлива розбіжність у розвитку польського та українського барокового стилів у літературі. Судити про доцільність додавання цих двох строф з точки зору взаємодії оригіналу та перекладу досить складно, адже вони жодним чином не змінюють чи переривають загальний хід поеми, тим більше, що розшифрований варіант тарабарської мови Сівілли подано і для оригіналу, що правда не в тексті твору, а в примітках опісля. Близькість двох мов, і відповідно внутрішніх мовних правил, дозволяє аналогічними методами в мові перекладу досягнути того ж ефекту, що й у мові оригіналу, а отже, через переклад розкривається потенціал самої мови перекладу.

Багатоваріантним є підхід П. Куприся до перекладу українізованих латинських антропонімів. Очевидно, спосіб перекладу того чи іншого антропоніма безпосередньо залежить від його зовнішнього текстового середовища. Частину транслітеровано латиницею відповідно до польського орфографічного запису (Anchizenko, Anchizowucz, Tezyfonia, перелік троянців, котрих Еней зустрічає у пеклі), при тому в кінці поеми в глосарії М. Лесів пояснює семантику українськомовних морфологічних елементів у цих антропонімах. Інші пристосовано до польської лексико-граматичної парадигми: Kupidunek (в оригіналі Купідончик), звертання Wulkanciu (в

оригіналі Вулкасю), Lawincia (в оригіналі Лавися). Окремі смислові антропоніми з виразною етимологією зазнають помітних змін: «царя Гороха пановання» [2, 128] – «króla Świeczka panowanie» [5, 118], «килим-самольот ... за Хмеля виткався царя» [2, 130] – «dywan ... za czasów króla Świeczka tkanu» [5, 128], Покотиллос [2, 155] – Potoczyllos [5, 143] тощо. Надзвичайно продуктивним в перекладі поеми виступає дескриптивне перифразування, щоправда, воно надає поемі відчутного епічного відтінку: Halezus, syn Agamemnona (в оригіналі – Агамемноненко Галес), syn Tezeusza, pan Hipolit (в оригіналі – Тейзейович пан Іполит).

Висновки. П. Купрись наслідує стиль І. Котляревського – легкий, невимушений, присмачений елементами «низового» бароко, в дечому вільнодумний та іронічний, «низькі» вульгаризовані епізоди плавно змінюються «високими» епічними з карикатурним героїчним пафосом. Єдиною, мабуть, істотною розбіжністю оригіналу та перекладу є мова – в першому хоч і нової літературної норми, та все ж з великим вмістом церковнослов'янїзмів, простонародної фразеології, іншомовних запозичень, архаїстичної лексики – тих домішок, які в сукупності створюють неповторну манеру письма, у другому – цілковито сучасна. Більшість оригінальних текстових структур відтворено відносно адекватно. Внесок П. Куприся як високопрофесійного перекладача у справу зближення української та польської літератур є безцінним і заслуговує на увагу вітчизняних та зарубіжних перекладознавців як з метою поглиблення окремих теоретичних аспектів перекладознавчої науки, так і практичного наслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вийшло перше повне видання «Кобзаря» польською мовою // Друг читає. – 02.03.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vsiknygy.net.ua/news/3553/>.
2. Котляревський І. П. Енеїда. Ivan Kotliarevsky. Aeneid : [Translated by Bohdan Melnyk]. – Canada, Toronto : The Basilian Press, 2004. – 278 p.
3. Яручик В. «Кобзар» та «Енеїда» у перекладі поляка/ Віктор Яручик // Волинський монітор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://monitor-press.com/index.php?option=com_content&view=article&id=132:lr-lr-&Itemid=200&lang=uk.
4. Jurkowski M. Słownictwo ludowe w «Eneidzie» Kotlarewskiego (nazwy potraw, napojów, naczyń i ubiorów) / M. Jurkowski // Slavia orientalis. – 1970. – Nr. 2. – S. 179–194.
5. Kotlarewski I. Eneida w tłumaczeniu Piotra Kuprysia / I. Kotlarewski. – Lublin : Wydawnictwo KUL, 2008. – 271 s.

Статтю подано до редакції 10.10.2013 р.